

אקדמיה

● ידעון האקדמיה ללשון העברית אלול תש"ס

משלחת מטעם הפרלמנט האירי בביקור באקדמיה

חברי המשלחת בביקורם באקדמיה

חברים חדשים באקדמיה

בבחירות שהיו באקדמיה ביום כ"ב באדר א' תש"ס (28 בפברואר 2000) נבחרה הגבי **נעמי שמר** חברה מלאה באקדמיה, והפרופ' **שולמית אליצור** נבחרה חברה יועצת. פרופ' **יעקב בן-טולילה** ו**מר אברהם יבין**, שהיו חברים יועצים, נבחרו חברים מלאים.

נעמי שמר נבחרה לאקדמיה ללשון העברית בשל תרומתה לחיי התרבות הכתובה והמושרת. ביצירתה הענפה מתמזגות השורשיות של לשון המקורות והחיות של העברית בת-ימינו.

שולמית אליצור נבחרה חברה יועצת באקדמיה ללשון העברית בזכות הישגיה במחקר הפיוט העברי והשירה בימי הביניים. היא תרמה רבות למחקר הספרות העברית ולשונה בטקסטים שפרסמה בספריה.

יעקב בן-טולילה הוא מחלוצי המחקר של הלשון העברית המדוברת ועוסק בסוגיות בתורת ההגה ובענייני לשון וחברה.

אברהם יבין הוא מעמודי התווך של עריכת הספרות ועריכת הלשון בארץ, והוא מחשובי המתרגמים העבריים מלשונות אירופה, ובכללן היידיש.

לאחר הקמת מדינת ישראל החלו לראות אור ספרים בעברית.

פרופ' משה בר-אשר, נשיא האקדמיה ללשון העברית, וד"ר נתן אפרתי, מנכ"ל האקדמיה, הרצו לפנייהם על תחיית הדיבור העברי, ועמדו על הנסיבות המיוחדות שבזכותן הצליחה תחיית העברית.

פרופ' בר-אשר סיפר שבראשית תקופת התחייה היו התוצאות עגומות. רק כעבור ארבעים שנה בערך הייתה הלשון העברית ללשון הכללית, המשמשת גם במוסדות להשכלה גבוהה. עם זאת לדעתו יש חשש למעמדה של העברית כשפת התרבות בשל השתלטות האנגלית. למשל האוניברסיטאות מתירות לכתוב היום את עבודות הדוקטורט באנגלית. חברי המשלחת נפרדו לשלום מלווים בברכת האקדמיה להצלחה במשימתם.

שישה חברי פרלמנט מאירלנד המשמשים גם חברי הוועדה הפרלמנטרית ללשון ולמורשת האירית, ביקרו בחודש אייר תש"ס באקדמיה ללשון העברית. חברי הפרלמנט ביקשו ללמוד על החייאת הלשון העברית ולהיוועץ באנשי האקדמיה כיצד לבסס את מעמדה של לשונם.

חברי המשלחת סיפרו על הקשיים לעשות את הלשון האירית לשון כללית: השפה השלטת באירלנד היא אנגלית. באירלנד יש שישים אלף איש שאירית היא השפה המשמשת אותם בביתם, אולם השפה הכללית, בעיקר בתחומי היצירה התרבותית, היא השפה האנגלית. חברי המשלחת שאלו על מעמדה של העברית: הם התעניינו לדעת אם תלמידים בבתי הספר יכולים לקרוא בעברית, וכמה שנים

עוד בגיליון

- לְמַד לְשׁוֹנָךְ
- פרס ישראל לפרופ' צרפתי
- מילים חדשות

פרס ישראל לפרופ' גד בן-עמי צרפתי

פרס ישראל בחקר הבלשנות הכללית לשנת תש"ס הוענק ביום העצמאות לפרופ' גד בן-עמי צרפתי, חבר האקדמיה ללשון העברית. צרפתי לימד שנים רבות במחלקה ללשון העברית וללשונות שמיות באוניברסיטת בראון, ובשנים 1978-1984 אף עמד בראשה. מנימוקי חבר השופטים:

פרופ' גד בן-עמי צרפתי הוא מבכירי החוקרים בתחום הבלשנות. תרומתו של פרופ' צרפתי בתחום זה מתבטאת הן בחקר הסמנטיקה הכללית והחלתה על הלשון העברית הן בחקר ההתפתחות של המינוח המדעי בימי הביניים.

פרופ' צרפתי פרסם שני ספרים חשובים בחקר הסמנטיקה והעמיד את העיסוק הסמנטי בארץ על יסודות חדשים. ספרו החדשני והקלסי "סמנטיקה עברית" משמש הן ספר לימוד חיוני לכל המבקשים להתמחות בסמנטיקה של הלשון באוניברסיטאות בישראל הן כלי בסיסי לכל החוקרים העוסקים בסמנטיקה של הלשון העברית.

בתחום המינוח המדעי בימי הביניים שיקף פרופ' צרפתי את המגע בין מדעי הטבע לבין המינוח העברי בבניית תשתית להבנת גלגוליהם של מונחי המתמטיקה.

פרופ' צרפתי תרם רבות גם לעשייה בעברית החדשה במסגרת פעילותו הממושכת באקדמיה ללשון העברית, שהוא חבר בה כשלושים שנה, ושבע שנים מתוכן אף שימש סגן נשיאה.

ארבע-קו וכריש-שן

בדיון שהיה בוועד המשותף לוועד המינוח ולוועד הדקדוק על שמות בעלי החיים (בחודש אייר תשנ"ח) הובעה הסתייגות מן השימוש ב**ארבע-** כתחילית. המסתייגים טענו שמדובר במילה עברית המשמשת שם מספר ויש לה גם צורת זכר (שלא כתחיליות **חד-**, **דו-**, **תלת-**, שמקורן אינו עברי ואין להן שימוש אחר בלשוננו). בעקבות זאת עלו שתי הצעות: שינוי שם הנחש ל**ארבע-קווי** או ל**ארבע-קוויים**, או קביעת צורה מיוחדת שתשמש תחילית, כגון **רַבְע-**. בעיה דומה התעוררה גם במונחי הכימיה, שגם בהם נחוץ תרגום שיטתי של התחיליות tetra-, penta-, hexa-, hepta- וכד'. ואמנם במילון למונחי הכימיה הכללית (שפורסם בשנת תשמ"ה) נקבע: **אַרְבַּע-**, **חַמֵּשׁ-**, **שֵׁשׁ-**, **שֶׁבַע-**. אם כן, למרות ההסתייגות הוחלט שלא לשנות את שם הנחש **ארבע-קו**, גם בשל היות השם נפוץ מאוד ומשמש בפרסומים מדעיים.

עוד העירו חברים בוועד המשותף על שני שמות כרישים שהציעה הוועדה לזואולוגיה: **כְּרִישֵׁן** (צירוף של **כריש** ושל **שן**), **כְּרִישוּעַל** (צירוף של **כריש** ו**שועל**). אשר לשם הראשון, בלי ניקוד אפשר לקרוא בטעות כְּרִישֵׁן, ולכן נקבע **כְּרִישֵׁן** שן בשתי תיבות ובמקף ביניהן. השם **כרישועל** התקבל בצורתו זו, מפני שהכתיבה בשתי תיבות - **כריש-שועל** - עשויה להתפרש כשם סוג ושם לוואי, ואילו כאן הכוונה לשם סוג בלבד.

כתבה קרן דובנוב

כבר בימי ועד הלשון הוחל בקביעת שמות עבריים לבעלי החיים שבארץ ישראל. משכוננה האקדמיה ללשון, הוקמה בה הוועדה לזואולוגיה, והיא שוקדת על מתן שמות עבריים ליונקים, לעופות, לזוחלים, לדגים, ובעת האחרונה גם לחסרי החוליות. בחודש אייר פורסמו ב"רשומות" שלוש רשימות לזואולוגיה - פרי עבודת הוועדה - שאושרו במליאה רמ"ג מראשית תשנ"ט (ילקוט פרסומים 4883, כ' באייר תש"ס, 25 במאי 2000).

דרכה של הוועדה לזואולוגיה, כדרכן של ועדות אחרות, להתלות במידה רבה במינוח הלועזי: רבים מן השמות העבריים הם תרגום השמות המדעיים. אלא שתצורת המילים של השפות האירופיות הקלסיות שונה מתצורת המילים בעברית, ולעתים השמות המתקבלים בדרך זו מעוררים שאלות על רקע אי-התאמתם לדרך התצורה העברית.

צירוף של שם מספר ושל שם עצם רגיל ביוונית ובלטינית. כך למשל שמו של מפריס פרסה מן הנכר שלזכר שלו ארבע קרניים הוא Tetracerus (ביוונית tetra = ארבע; jeqar = קרן), ומין אחד ממיני הדיג, דג החי במים מתוקים שעל גופו ארבעה פסים כהים, נקרא Barbus tetrazona. ואף שאין דרכה של העברית לצרף שני רכיבים למילה אחת, ניתנו לבעלי החיים האלה שמות עבריים בעלי התחילית **ארבע-**: **ארבע-קרן** ו**ובינית ארבע-** **פס**. אף הנחש Psammophis המצוי בארץ, אשר בשמו המדעי אין הרכיב tetra-, מכונה בעברית **ארבע-קו**.

מהנעשה במכון מזי"א

בני משפחה וחברים. חני פישר דיברה על חידושי המילים שלו שנתכנו בתשבצים שחיבר.

נישאו כמה הרצאות על מילונים עבריים: שתי הרצאות נשא פרופ' אהרן ממן על אודות מילוניו של רב האי גאון, "כתאב אלחאווי". פרופ' ראובן מירקין בחן את עדכניותו של מילון אבן-שושן. ד"ר מרדכי מישור תיאר את ייחודו של מילון ההווה. פרופ' יעקב שויקה סרטט את העקרונות המנחים בכתיבת המילון "רב-מילים". ד"ר יוסי לג תיאר את תהליך כתיבתו של מילון בן-יהודה. העיתונאים ראובן שפירא ונתן רועי סיפרו על חוויותיהם בכתיבת "לקסיקון שוטרים וגנבים".

את סדרת ההרצאות השנתית במכון מזי"א פתח הסופר אהרן אפלפלד בשיחה על ספריו החדשים.

פרופ' רינה לפידוס דיברה על השפעת השפה הרוסית על הספרות העברית.

במלאות 100 שנה להולדתו של המשורר אברהם שלונסקי יוחד ערב לכבודו: ברכה פישלר סיפרה על חידושיו לשמות ציפורים, והד"ר יוסי לשם סיפר על אורחות חייהן. קרן דובנוב ואמתי בר-קול הנעימו בשירי המשורר.

ד"ר רבקה הלוי בחנה את מבנה הסמיכות הפרודה בעברית בימינו. יוחד ערב לזכרו של הלשונאי ואיש התשבצים הלל הרשושנים בהשתתפות

חילופי א'י'ס, א'י'ן, א'י'ק, ברכות

בחודש טבת תש"ס פרש מעבודתו באקדמיה פרופ' ראובן מירקין. ראובן מירקין היה מראשוני העובדים במפעל המילון ההיסטורי ועמד בראש מדור הספרות החדשה מיום שהוקם. שלוחים לו איחולי המשך פעילות ויצירה פורייה.

דורון רובינשטיין התמנה מרכז מדור הספרות החדשה.

ד"ר יחיאל קארה התמנה ראש מדור הגאונים וימי הביניים. שלוחים לשניהם איחולי הצלחה בתפקידם החדש.

על מונחי אסטרונומיה ופיזיקה

במדור הספרות החדשה של מפעל המילון ההיסטורי שוקדים עתה על עיבוד שני חלקי הספר "ראשית למודים" מאת ברוך לינדא (1759-1849): חלק א (ברלין 1788) - מעין מבוא כללי למדעי הטבע, וחלק ב (דסאו 1810) - ספר ללימוד פיזיקה.

על הפופולריות הגדולה של הספר מעידה העובדה שחלק א זכה לשתי מהדורות נוספות עוד בחיי מחברו (1798-1799), ובמהדורה נוספת, ובה גם חלק ב, לאחר מותו (1869). לספר נודעה השפעה רבה על משכילי אירופה ורבים מהם השתמשו במונחים המובאים בו וציטטו מתוכו או הזכירו אותו (לעתים אגב התפלמסות עמו). במשכילים האלה נציין את שלום יעקב אברמוביץ' (הוא מנדלי מוכר ספרים) בחיבורו בעל שלושת החלקים "תולדות הטבע" (1862-1872).

עוד נדגיש שחלק א יצא לאור בסוף שנת 1788, כלומר פחות משנה לפני המהפכה הצרפתית. הדבר ניכר גם בתוכנו: בספרו על חלוקתה של צרפת למחוזות (דפים קיח-קיט) המחבר מביא את החלוקה שלפני המהפכה. השינויים המדיניים באירופה בסוף המאה ה-18 ובתחילת המאה ה-19 באים לידי ביטוי במהדורה השלישית של הספר, ובשערה המחבר מודיע: "בהוספות ושנויים [...] אחר הקאנגרס בעיר מלוכה וויען בשנת 1815".

מובאים כאן קטעים אחדים משני חלקיו של ספר חשוב זה (פה ושם הוסף ניקוד עזר כדי להקל על הקורא בן זמננו); כל הדגשות המילים - במקור:

עוד ראוי לנו לדעת, המראה הקשת אשר בהיר הוא בשחקים באישון לילה ונקרא בפי כל **נתיב החלב** (מיליך שטראסע), ובו ימצאו המון צבאות כוכבים לאין מספר, אשר לגודל הרחקתם מאתנו לא יגיע אורם לנו, כי יתחלש מאורך הדרך, ולכן יתראו הכוכבים לנו רק כמראה לֶבֶן מתוך ערפל, גם נמצאו עוד כהנה וכהנה חברבורות לבנות במקומות שונות על פני הרקיע, ויותר מהן סמוך לציר הדרומי, ומהן ימצאון שמה שתיים בהרות לבנות גדולות אשר יקראו **ענני הציר** (קאָפּ וואלקע) גם יתראו עוד שמה שתיים בהרות שחורות (חלק א, דף ז ע"א).

נתיב החלב הוא כמובן שביל החלב. במונח

הזה משתמשים גם פינחס אליהו הורוויץ (ספר הברית, ברין 1797) ואהרן פאריעס ("תורת החיים", בתוך "השחר", שנה ח, וינה 1876-1877). חלופה למונח זה - **נתיב החלבי** - מביא משה מרדכי יאוועל (למודי הטבע, טשערנאוויץ 1836; וראו גם יעקב קלצקין, אוצר המונחים הפלוסופיים ואנתולוגיה פלוסופית, ברלין תרפ"ח, הערך "חלבי"). חיים זעליג סלאנימסקי משתמש במונח שלישי - **מסילת החלב** (אות זכרון לאלכסנדר פאן הומבאלד, ברלין 1858). המילה **חָלֵב** מצויה ביסוד שמו הלועזי של שביל החלב, **גלקסייה** (ביוונית: cakafiEar מן caEka - חלב); מכאן גם מקומה בכל הצירופים הנזכרים. **ענני הציר** הם שני העננים המגלניים, הגדול והקטן. בשמות אלו ידועות שתי גלקסיות לוויין של שביל החלב הנראות בשמי המחצית הדרומית של כדור הארץ, סמוך לקוטב השמימי הדרומי. בגרמנית הן נקראות גם Kapwolken (מילולית: ענני הכֶּף, על שם כֶּף התקווה הטובה; וכן באנגלית: Cape Clouds [וראו מילון אוקספורד]). סלאנימסקי משתמש בספרו הנזכר לעיל במונח **ענן מאגעלאן**. כיום משמשים בעברית זה לצד זה המונחים **העננים המגלניים**, **ענני מגלן**.

בקטע הבא לינדא מגיב על האמונה שהופעתו הפתאומית של כוכב שביט היא אות מבשר רע לבני האדם (אמונה זו רווחה עד המאה ה-18, שבה הוכיח האסטרונום האנגלי אדמונד הלי שכוכבי השביט "מציייתים" לחוקי הפיזיקה):

ולפעמים יראה עוד על פני הרקיע איזה מין כוכבים הדומים בתמונתם כאלו זנב ארוך כרוך אחריהם, והמה נקראים **כוכבי נבוכים** (קאמעטען), ומעטים מהם אשר נודעי לנו ע"י החכם החוקר והתוכן הגדול **איילערט**, זמן ודרך מהלכם, כי אינם נראים לנו כי אם לפעמים בזמן רב, ואז יאמין ההמון שיתראו לבשר השתנות גדול במדינה בגוי ובממלכה, ולנו אין לנו חלק עם הדעה כזאת, מאותות השמים אֶל נְחֻתָּה ובה' אלהים חיים נשים מבטחנו, מאתו לא תצא הרעה, הוא החונן ומטיב לכל חי (חלק א, דף ז ע"א).

המונח **כוכבי נבוכים**, המצייין כאן כוכבי שביט, מוכר מימי הביניים, אולם

משמעותו הרגילה היא 'כוכבי לכת' (וראו קלצקין, אוצר, הערך "כוכב"; וכן גד בן-עמי צרפתי, מונחי המתמטיקה בספרות המדעית העברית של ימי הביניים, ירושלים תשכ"ט, עמ' 103). זה המקום היחיד המוכר לנו שהמונח משמש בו במשמעות 'כוכבי שביט'. קלצקין מביא מונחים נוספים לציון כוכבי השביט, ובהם: **כוכבא דשביט** (בבלי ברכות נח ע"ב; רש"י שם: "כוכב היורד כחץ ברקיע ממקום למקום, וארוך כשבת שהוא יורה, ונראה כמו שפותח רקיע"; ובמאה ה-19 גם: **כוכבא דשבת**, **כוכב/כוכבי דשביט**), **הכוכב הזנבני** (אהרן עמרין גומפרץ, "מאמר המדעי", בתוך: מגלה סוד, המבורג 1765: "יהוה בכוכבים הזנבניים בל"א [=בלשון אשכנז] קומעט"י"). כן נזכר את המונח **זיק**; עוזי אורנן מביא אותו בספרו "מילון המילים האובדות" (ירושלים-תל-אביב תשנ"ו).

דרך אגב, המילה **שביט** באה ב"לוח המלים שאינן שגורות בלשון, או שאין פְּרוּשָׁן מְדִיק בפי הבריות או שמחֲדָשׁוֹת לְצַדֵּךְ השעה ובאו כהצעה" שמביא ישראל שף בסוף תרגומו לספר "בית-ספר לכתב-יונים" מאת ז'ול ורן (תל-אביב תרפ"ז[?]).

בקטע האחרון לינדא מביא פרפרזה לחוק הראשון של ניוטון:

הסגולה ההיא אשר לכל גֶּשֶׁם [=דבר גשמי], דהיינו שלא ישנה לעולם מעמדו אם לא יהיה דבר אחר חוצה לו המכריחו לשנות, נקרא בפי חכמי הטבע **העצלות** (דיא טרעגהייט inertia) והוא עצמותי לגשם ובו הסבה שכל גשם נח במקום אשר ינוח, ויתנועע באותו מהירות התנועה, עד בא יבא כח אחר המכריחו לשנות מעמדו (חלק ב, דף כא ע"א, הערה).

באנציקלופדיה העברית (כג, הערך "מכניקה") החוק מנוסח כך: "כל גוף יימצא במצב מנוחה או בתנועה שוות-מהירות לאורך קו ישר, אלא אם כן יאלצו כוח חיצוני לשנות את מצבו". במשמעות המילה הגרמנית *trägheit* יש משום בבואה של המילה הלטינית *inertia*, שמשמעותה העיקרית היא אכן 'עצלות', לאות', אולם נוסף על כך היא משמשת לציון התכונה הקרויה

טפוס הָרִים [ולא: טיפוס אלפינו]

טיפוס הרים
טיפוס לפסקגות הרים.

טפוס מְצוּקִים

טיפוס מצוקים
טיפוס על משטחים (כגון קרקע או סלע) תלולים ואנכיים.

טפוס סְלָעִים

טיפוס סלעים
טיפוס על סלעים הקטנים בממדיהם לעומת המצוקים.

טפוס עֲזָרִים

טיפוס עזרים
טיפוס בעזרת עזרים, כגון חבלים או טבעות.

טפוס חֲפָשִׁי

טיפוס חופשי
טיפוס על הרים, סלעים וכדומה בלי עזרים.

תן דעתך

- הבחינו בין **מצוק** שמשמעו מצוקה לבין **מצוק**. לשניהם צורת רבים אחת – **מצוקים**. הצורה **מצוק** באה במקרא, כגון "צר ומצוק מצאוני" (תהלים קיט, קמג). הצורה **מצוק** היא על פי שני פסוקים: "השן האחד מצוק מצפון מול מכמש" (שמואל א יד, ה); "כי לה' מצקי ארץ ויִשֶׁת עליהם תבל" (שמואל א ב, ח).
- צורת היחיד של המילה **עֲזָרִים** היא **עֶזֶר** (ולא: עֶזֶר). גם צורת היחיד של **אָטְבִים** (שפירושם מְהַדְקִים, ובעיקר מְהַדְקֵי כְּבָסִים) היא **אָטֵב** (ולא: אָטְבִּים); ושל **חֲרָקִים** – **חֲרָק** (ולא: חֲרָקִים).

■ (באנגלית: rock climbing)

■ (bouldering: באנגלית)

■ (aid climbing: באנגלית)

■ (free climbing: באנגלית)

גְּלִישַׁת חֶבֶל

- "סֶנְפֶּלִינג" (באנגלית: [Br.] absailing, abseiling, rappelling) גלישה בחבל – בגלישה זו אין החבל משמש אמצעי, אלא הוא עצמו ציר הגלישה.

גְּלִישַׁת קְנִיּוֹנִים

- (באנגלית: canyoning) גלישה בתוך קניונים.
- קניון (על פי הספרדית cañon) הוא גֵּיא צר בהרים או במדבר; בעברית חודשה המילה קניון (מן השורש קנ"י) למרכז קניות. שתי המילים (הלועזית והעברית) מוטעמות בהברה האחרונה: קניון.

תַּעֲשִׂיּוֹן

- (באנגלית: industrial park) מרכז תעשייה ותעסוקה שמחוץ לתחום יישוב.

חֶבְרַת הַזֵּינֵק

- (באנגלית: start-up company) חברה חדשה של זָיָם או קבוצת זָיָמִים – בעיקר בתחום הטכנולוגיה העילית (high-tech) – המפתחת רעיון בעל פוטנציאל שיווקי רב בשוק העולמי.

אֶקוּה

- "אֶקוּיפֶר" אקווה מאגר מי תהום. בארץ יש כמה אֶקוּוֹת, כגון אקוות ההר, אקוות החוף. המילה אֶקוּה גזורה מן השורש קו"י (המשמש במילים כגון מְקוּה של מים). והיא מוטעמת בהברה האחרונה.

מַעֲגָנָה

- מְרִינָה מקום עגינה לכלי שיט קטנים, כגון ספינות קטנות, סירות ויאכטות. במעגנה מספקים שירותים לבעלים של כלי השיט.
- מַעֲגָן (באנגלית: anchorage) הוא כל מקום – גם בים הפתוח – שאפשר להטיל בו עוגן.

תַּן דַּעַתְךָ

- חקר מְעָרוֹת, גְּלִישַׁת מְעָרוֹת, שיט מְעָרוֹת וכיוצא בהם ימירו את המילה האנגלית caving.

לשון חומדת לצון בספרות הרבנית מאת פרופ' שמעון שרביט

ספרות השו"ת (=שאלות ותשובות) עוסקת בעיקרה בענייני הלכה ומנהג, והיא כתובה בלשון ובסגנון הקרובים לדיונים ההלכתיים שבספרות האמוראים, אלא שבתחום אוצר המילים היא מתפרנסת גם מלשון ספרות ההלכה ומלשון ההגות של ימי הביניים.

בספרות השו"ת נשתמרו לרוב התשובות בלבד. בכל תשובה שלושה חלקים: הפתיחה, גוף התשובה והחתימה. לשון המסגרת, כלומר הפתיחה והחתימה, שונה מלשון הדיון ההלכתי שבגוף התשובה, הן באוצר המילים הן בתחביר ובסגנון. ניכרים בה יסודות מקראיים, ופעמים שהיא מתעלה לרמה של פרזה שירית למחצה, מתובלת במליצות ובאמרי שפר, הכול כיד רוחו של החכם המשיב.

במאמר זה אעסוק בתופעה אחת מלשון המסגרת: חידודי לשון, שעשועי לשון ובכללם הומופונים משעשעים מן הסוג המכונה באנגלית pun ובצרפתית - calembour. במה דברים אמורים? מביאים מילים, ביטויים או שברי פסוקים, ומשנים בהם עיצור או הברה כדי להתאימם למשמע חדש, ובדרך אגב מעלים חיוך על פניו של הקורא.

האמרה "שנור לי ואשנור לך" המיוחסת לעיתונאי ש' רוזנפלד, נתנסחה ללא כל ספק על פי הביטוי התלמודי הידוע "שמור לי ואשמור לך" (בבא מציעא פא ע"א). ומי לא יקשר בין המאמר "לא תחרוז בשור ובחמור יחדיו", המיוחס לר' אברהם אבן עזרא, לבין הפסוק "לא תחַרַשׁ בשור ובחמור יחדיו" (דברים כב, ז)? וברוח הזמן: מי שטבע את הביטוי "מדבר סקר תרחק" נתכוון בוודאי להפנות את השומע - בדרך החידוד - לפסוק "מדבר סקר תרחק" (שמות כג, ז).

ההנחה היא שהקורא המלומד יזהה את המקור הקדום (לרוב פסוק או מאמר חז"ל) גם מבעד לשינויים. במקרים רבים נמצא שהשינוי מזערי - כגון חילופי ש-צ, ט-ז, ת-ט, ד-כ, ק, ואולם מאחר שמדובר בטקסטים שמלכתחילה נמסרו בכתב, אין להניח שיש דמיון פונטי רב בכל מקרה.

שפע החומר שדליתי לצורך העניין מספרות השו"ת, הוא ברובו המכריע מן המאה הי"ח ואילך. ראוי להזכיר שלוש דמויות

בולטות שהרבו להשתמש באמצעי זה: יעב"ץ (הולנד, 1697-1776), חת"ם סופר (הונגריה, 1762-1839) והחיד"א (ארץ-ישראל ואיטליה, 1724-1806).

אמנה תחילה מבחר דוגמות המבוססות על תיבה מקראית אחת מרובת צירופים:

1. **עט (/עַת)** - בכל הביטויים מדובר בכתיבה: עט לקצר ועט להאריך; עט לדבר ועט להחריש; לעט זקנה; עטו עט דודים; בעטי אחישנה; דבר בעטו מה טוב; הכול עשה יפה בעטו.

לא **עט האסף** (=טרם הגיעה השעה לכנס את התשובות וכיו"ב) על פי הפסוק: "לא עת האסף המקנה" (בראשית כט, ז). הביטוי מצוי בכתבי החיד"א ובכתבי הרב עובדיה יוסף. **לא כל העטים שוות** (על פי המאמר במשנה תמיד א, ב).

2. **ארש (/אַרֶץ)** בהשפעת "וארשת שפתיו" (תהלים כא, ג) = דיבור, ביטוי, כתיבה: בחכמה יסד ארש; דרך ארש; ארש זבת חלב ודבש; לא תוכל הארש שאתו; ארוכה מארש; תולה ארש על בלימה; ותשקוט הארש; בטרם תחיל הארש.

שילוח הקן נוהג בארש (קן = קנה = עט) על פי המאמר במשנה: "שילוח הקן נוהג בארץ" (חולין יא, ב; הקן = קן ציפור). רק החיד"א השתמש בביטוי זה.

3. **קול (/כוּל)**: שהקול נהיה בדברו; קולו מחמדים; קול דאלים גבר; קול עורב למינו; לעיני קול ישראל; כי זה קול אדם.

4. **אומר (/עוֹמֵר)**: בקצירת האומר; אומר השכחה; ואספתי באַמְרִים; ואלקטה באַמְרִים.

ועתה הנה עוד כמה דוגמות העומדות לעצמן:

5. **ארי נעשה שואל** (=השואל עצמו הוא תלמיד חכם) על דרך הביטוי התלמודי "ארי שאמרת נעשה שועל" (בבא קמא קיז ע"א), שמשמעו הפוך: ארי שנתגלה כשועל. הביטוי שכיח מאוד בספרות השו"ת, והגדילו להשתמש בו החת"ם סופר והרב עובדיה יוסף.

6. **אדם מועט לעולם** (ביטוי של ענווה) על דרך הביטוי המשנאי "אדם מועד לעולם" (בבא קמא ב, ו). הביטוי בא רק בכתבי החת"ם סופר.

7. **עט ממנהר** על פי הפסוק: "והייתי עד ממנהר במכשפים" (מלאכי ג, ב). הביטוי בא רק בכתבי החת"ם סופר.

8. **איזהו מקומן של שבחים** על דרך לשון המשנה "איזהו מקומן של זבחים" (זבחים א, א). ודומה לו **העלה על מַשְׁבַּח הדפוס** (=בדפוס משובח) על דרך הביטוי "העלה על מזבח הדפוס", המשמש מן המאה הי"ז.

9. **מסיח לפי טומאו** על דרך הביטוי התלמודי: "[תינוק] מסיח לפי תומו" (בבא קמא קיד ע"ב). וכן: **משיחין בו לפי טומאתם** (עובדיה יוסף). ובשינוי קל: **משיח לפי טומאו** (יעב"ץ, נאמר על שתי צבי).

10. **צפת אמת** [העיר צפת] **תיכון לעד** על דרך הפסוק "שפת אמת תִּכּוֹן לעד" (משלי יב, יט). השימוש הזה בא בעיקר בכתבי יוסף-טוב צהלון (ארץ-ישראל, המאה הטי"ו-הי"ז).

11. **ואשיבך על קנך** (=אשיב על שאלתך; קנה = עט) על דרך הפסוק "והשיבך על כנך" (בראשית מ, יג). רק החיד"א השתמש בביטוי זה.

12. **חזר לצורו** (=חזר לבוראו, חזר בתשובה) על פי הביטוי התלמודי: "שמא יחזור לסורו" (=חזר לקלקלתו, לדרכו הרעה; קידושין יז ע"ב).

13. **שר בית הזוהר** (=חכם בתורת הנסתר) כל דרך הצירוף המקראי "שר בית הסהר" (בראשית לט, כא).

14. **שר המסכים** (=הרב התומך בדעת...) על דרך הצירוף המקראי "שר המשקים" (בראשית מ, ט).

15. **עלה ונסתפק** (=פקפק בדבר) על פי האמור במשנה "עלה ונסתפג" (יומא ג, ד).

16. **הוראתו** [=פסיקתו, תורתו] **בקדושה** על דרך הביטוי המשנאי "הורתו בקדושה" (יבמות יא, ב).

שערי ה"חידודים" לא ננעלו

חידודי לשון מן הסוג שתואר כאן נוכל למצוא גם בשמות של פרסומים בני ימינו. הנה שתי דוגמאות:

- **עט הדעת** (על פי "עץ הדעת", בראשית ב) - שם כתב-עת חדש בעריכת א' שניאן.

- **מחכי גט** (על פי "מחכי קץ", הפיוט "יגדל") - שמו של ספר העוסק בנשים מעוכבות גט.

התמד. לינדא מעתיק את הבואה הגרמנית לעברית (השוו: יוסף יצחקי, לשוננו לה [תשלי"א], עמ' 43, הע' 24).
 על פי מילון אוקספורד, הערך inertia, הראשון שהשתמש במילה זו כמונח מדעי היה האסטרונום הגרמני יוהנס קפלר (1571-1630). את המונח העברי **התמד** קבעה האקדמיה במילון למונחי הפיסיקה, חלק א - מכניקה (תשלי"ג) ובמילון למונחי המתמטיקה (תשמ"ה); לפני כן שימש המונח **התמדה** (מילון למונחי הטכניקה, תשי"ו).
 ולסיום כמה מילים על לשונו של המחבר. המונחים שהוא משתמש בהם מדברים בעד עצמם. מאמציו ומאמציהם של מחברים אחרים - בני תקופתו ומאוחרים לו - למצוא מונחים עבריים למונחים הלועזיים שלפניהם ניכרים לעין. תופעות אחדות בלשונו מוכרות כבר מלשון ימי הביניים: שמות המסתיימים בסיומת **ות** מינס הדקדוקי זכר ("השתנות גדול", "אותו מהירות התנועה"); שמות שמיים זכר, אולם ריבויים בצורן **ות**, מקבלים התאם של צורת נקבה ("מקומות שונות"); בצירוף הסמיכות ה"א הידיעה נוספת לפני הסומך גם כאשר הנסמך מיועד ("המראה הקשת").

כתב דורון רובינשטיין.

תיקון טעות

על הרשימה "שלוש הוראות לזיהוייה" ("מן המילון ההיסטורי ללשון העברית", אקדם 15, עמ' 6) העירנו חברנו אהרן ברבריאן:

הערך **זהבייה** מתועד לראשונה בשנת תרע"ד. לודוויג ונציאנר, המהדיר של "ספר המעלות" לשם טוב פלקירא, הוציא את הספר לאור בשנת תרנ"ד. בהערה בעמ' א של מהדורתו הוא מציין שבכתבי היד הנוסח הוא **זהבית** או **אהבייה**, והצורה **זהבייה** היא פרי תיקונו שלו.

זהבייה היא צורה שירית ערבית - ולא סונט. כך למדים ממה שכתב המהדיר במבוא הגרמני ל"ספר המעלות" (עמ' xv) בהסתמכו על נלדקה.

ועוד: לא ייתכן שפלקירא הוא שהציע את **זהבייה** תמורת **שיר זהב** (סונט) משום שרק סמוך למות פלקירא (1295) - לפניו או אחריו - עמנואל הרומי כתב באיטליה את הסונטים העבריים הראשונים.

מודות וירוחמו: ברכה וקורדליה

אָקוּה - "אקוויפר"

בשנים האחרונות - עם גבור העניין של הציבור במצוקת המים - חדר לשימוש הכללי המונח **אָקוּיפֶר** (aquifer), והוא גורר עמו שיבושי הגייה לרוב. לאחר התלבטות החליטה הוועדה למילים בשימוש כללי לקבל עליה מציאת חלופה עברית למונח, בהסתייגות שאין היא נכנסת לעובי הקורה של מערכת המונחים המדעית.

אשר למונח המדעי - מדובר בשכבת סלע שיש בה חללים והמים נאספים בהם או זורמים בהם. שכבה זו מצויה מעל שכבת סלע אטומה (הקרויה אקוויקלוד - aquiclude). בארץ יש כמה אקוויפרים: אקוויפר החר (ובו אקוויפר רדוד ואקוויפר עמוק), אקוויפר החוף והאקוויפר הנובי. בשני תחומים מקצועיים קבעה האקדמיה בעבר מונח עברי תמורת **אקוויפר**, בדרך של תרגום מילולי למונח הלטיני: **נושא מים** (מונחי הידרולוגיה, תשלי"א; מונחי גאוגרפיה, תשי"ט). אלא שמונח זה אינו יפה לשמש בצירופי סמיכות (כגון "נושא מים ההר").

בציבור מוכר הצירוף **מאגר מי תהום**, אך גם הוא אינו נוח לצרף אליו סומכים ושמות תואר (כגון "מאגר מי תהום ההר").

בדיון הראשון בוועדה למילים בשימוש כללי הועלו הצעות מן השורש קו"י (במשמע אָסַף, פָּנַס, בעיקר מים, כגון "מקווה מים", "אגן היקוות"). בתחילה הוצעו **שכבת היקוות**, **מקוית**, ובהמשך **אָקוּה**. ההצעה האחרונה זכתה לתמיכת רוב חברי הוועדה.

אף כי המילה **אקווה** דומה מאוד ל-aqua הלטינית (שפירושה "מים", כגון במילים **אקווריום**, **אקוורל**) - היא מילה עברית (מן השורש קו"י, בעלת תחילית אל"ף). את המילה **אָקוּה** יש להגות בהטעמה מלרעית. צורת הרבים: **אָקוּות**; צורת הנסמך: **אָקוּת** (כגון אָקוּת ההר). המונח אושר בישיבת מליאת האקדמיה רנ"ד מיום י"ז באייר תש"ס, 22 במאי 2000.

פיתוח בר-קיימה - sustainable development; קיימות - sustainability

הגדרת המונח sustainable development, כפי שקבעה ועדת ברונטלנד מטעם האו"ם, היא פיתוח העונה על צורכי הדור הזה ללא פגיעה במשאבים שיאפשרו לדורות בעתיד לספק את צורכיהם. במונח יש אפוא שניות: מצד אחד פיתוח ומצד אחר שימור. בזכות העמימות הזאת אפשר

ללכד סביב המונח הן יזמים ומפתחים הן אנשי איכות הסביבה. במונח המופשט sustainability יש משום צמצום לעומת המונח sustainable development, שכן יש בו רק הרכיב ה"סביבתי": מסתכלים במשאב וחושבים רק איך לא לפגוע.

בוועדה למילים בשימוש כללי הובעה הסתייגות מן המונח **פיתוח בר-קיימה**, שכן משמעו של הביטוי **בר-קיימה** בשימוש הרגיל הוא "שיש לו קיום". במקורותינו הביטוי משמש אף לציון ולד חי ובריא (לעומת נָפַל). היפוכו של הביטוי הוא **בן חלוף**. אם כן המשמעות שניתנה לו בצירוף **פיתוח בר-קיימה** אינה עולה בקנה אחד עם המשמעות הרגילה.

אחד השיקולים העיקריים לקבלת המונח **פיתוח בר-קיימה** היה שהמונח כבר רווח מאוד במסמכים ובפרסומים של משרדי הממשלה ושל גופים אחרים, ולא נראה שאפשר עוד להחליפו. בכל זאת הוצעו הצעות אחרות ובהן: **פיתוח מקיים**; **פיתוח אֶשִׁישׁ**; **פיתוח מְשֻׁמֵר**; **פיתוח מְתַקֵּים**. בסופו של דבר הוחלט לאמץ את המונח המשמש.

למונח המופשט הוצע **קיימות**, אלא שמונח זה ממיר את המונח durability במילונים מקצועיים של האקדמיה. משמעו: "היכולת להתקיים זמן ממושך עם שמירה על התכונות והכושר המקוריים" (זו ההגדרה במילון למונחי הצבעות משנת תשנ"ג). נשאלה אפוא השאלה אם אפשר להשתמש ב**קיימות** גם ל-sustainability. הוועדה סברה שהמונח בצרפתית développement durable המקביל ל-sustainable development פותח פתח לשימוש ב**קיימות** - אף שהמונח נקבע במילונים אחרים לציון מושג אחר.

המונחים אושרו בישיבת המליאה רנ"ג מיום כ" באדר ב' תש"ס, 27 במארס 2000.

מילים אחרות שאישרה מליאת האקדמיה בישיבותיה האחרונות (רנ"ג ורנ"ד):
פֶּעֶמָן לצד מְסֻרָנוּם ♦ **מְדַגְנִים** - cereals ("ידגני בוקר") ♦ **מופִינִים** - muffins (בעקבות "תִּפְפִינִי מְנַחַת פְּתִים", ויקרא ו, יד) ♦ **יָן רַב־זָנִי** - יין גנרי (יין שהוא עירוב של כמה זנים, לעומת יין זָנִי - יין שיש בו זן עיקרי אחד) ♦ **מְמַחֵה יָד** - handblender (במונחי כלכלת הבית משנת תשל"ח נקבע **מְמַחֵה** תמורת blender) ♦ **מְנַעוּל כְּדוּרִי** - tubular lock ("פאבלוק").

בזכות ההגנה

שמות מגזרת הכפולים השקולים במשקל הפעולה צפוי שינוקדו בדגש בעי הפועל. דא עקא, במקורות אין עדות למשקל הדגוש. במדור "תורת הלשון" שפורסם בכתב העת "המליץ" בשנת תרס"ג הוער על הקושי בניקוד המילה הגנה והוצע לדוברים להימנע משימוש בה:

בוא נא ונקד את המילה "הגנה" וראית מה משובשת היא: אם תאמר לנקד אותה כזה: "הגנה" ע"מ [על משקל] "הנחה" או: "הגנה" ע"מ "הצלה" והייתה באופן הראשון מנחי עין וא"ו ובאופן השני מחסרי פ"א נו"ן, ובאמת היא מן הכפולים – "גנון", ומן הכפולים אין שם במשקל הזה. ואם יבוא איש וינקד אותה כזה: "הגנה" ע"מ "המלה" וכלי נקודות יכתב "הגונה", כמקובל, אז תאמר: "מה הוא סח", כי בין לא תבין זאת. על כן הלוא טוב עשינו בהשתמשנו במילה ישנה נושנה, כימי "מגן אברהם", ותחת "הגנה" תקנו – "מגן".

"המליץ", גיליון 8, עמ' 4, כ"ד בטבת תרס"ג (10 בינואר 1903)

האקדמיה ללשון העברית לא סברה שבשל הקושי הדקדוקי יש להימנע משימוש במילים הגנה, הסבה, הקלה ודומותיהן, אולם התלבטה מה יהיה ניקודן. בסופם של הדיונים פסקה האקדמיה ששמות אלו ודומיהם ינוקדו בלא דגש: הגנה, הסבה, הקלה (ישיבת המליאה ר"ז, סיוון תשנ"ד). הנימוק העיקרי לפסיקה זו הוא שצורות כמו הגנה והזמה בדגש חזק, אין להן בסיס היסטורי, ולא כדאי ליצור על בסיס תאורטי משקלים חדשים שאינם במקורות. עוד נטען שכמעט אין לניקוד בדגש משמעות בהגייה (שהרי רוב הדוברים אינם מבטאים הכפלה). וראו עוד הדיון בין אבא בנדויד לישראל בן-דוד, לשוננו לעם טז (תשכ"ה), עמ' 32, 112; יח (תשכ"ז), עמ' 203, 207; לשוננו לו (תשל"ג) עמ' 156.

קביעת ניקוד אחיד לשמות מגזרת הכפולים ולשמות מגזרת עוי"י מבטאת את התפיסה שהשמות הללו אינם גזורים במישרין מן השורש המקורי בצורתו המוכרת.

גם ההחלטה על ניקוד המילה תעוזה בלא דגש בזי"ן (ישיבה רל"ט, אדר תשנ"ח) מבטאת תפיסה דומה. במשקל תקלה הדגוש נוטים שמות רבים מגזרת הכפולים, כגון תפלה, תחנה, תחקה. במשקל תקולה נוטים שמות רבים מגזרת עוי"י (כגון תבונה, תפוגה, תמותה), אך גם שמות שמוצאם משורשים בגזרות אחרות: תאוטה (אט"ט), תצונה (יצ"ג), תקופה (נק"ף), תרופה (רפ"א), תשועה (יש"ע), תשוואה (נש"א), תשוקה (שק"ק). ההחלטה לנקד תעוזה מתאימה למציאות הלשונית שלפיה לא בא דגש במשקל תקולה (למעט תלנה שבמקרא), והיא משקפת את החילופים הרבים בגזרות העלולות, בייחוד בין גזרת עיו לגזרת הכפולים. חיזוק לקביעה הוא חילופי הגזרות בשמות הקשורים בשורש עז"ז: נועז (במקרא), העיז (בלשון חז"ל) ושם הפעולה בהפעיל העזה.

עוד קביעה ברוח זו היא ההחלטה לנקד את השמות מטס, משט, מטח, בפתח ובדגש: מטס, משט, מטח, היינו על דרך גזרת פי"נ, אף על פי ששמות אלו נגזרו משורשי עיו (ישיבה ר"ל, מרחשוון תשנ"ז).